

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ ΩΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΧΗΣ ΣΕ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Κατερίνα Μυλωνά¹, Βασιλική Τσιάντου², Γιάννης Κυριόπουλος³

Περίληψη

Η επιδείνωση του οικονομικού περιβάλλοντος, εξαιτίας της πρόσφατης χρηματοπιστωτικής συγκυρίας, επέφερε σημαντικές αλλαγές τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, επιβαρύνοντας ιδιαίτερα τα κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, ενισχύοντας τους κοινωνικούς κινδύνους και ως εκ τούτου διαταράσσοντας τη κοινωνική συνοχή και ευημερία. Οι περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες και η αύξηση των κοινωνικών κινδύνων επαναφέρουν την προβληματική της αδυναμίας του κράτους και των αγορών να ανταποκριθούν στις προτιμήσεις και τις ανάγκες των χρηστών και της αναζήτησης μηχανισμών άμβλυνσης των δομικών στρεβλώσεων. Τα κοινωνικά δίκτυα ανάγονται σε φορείς αποκατάστασης της ισορροπίας μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων, της κυριαρχίας και ενδυνάμωσης της θέσης των χρηστών και της απαλλαγής από την ασφυκτική επικυριαρχία της πλευράς της προσφοράς. Σε ένα περιβάλλον περιορισμένων πόρων, η συμμετοχή των χρηστών στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων αποτελεί σημαντικό κριτήριο νομιμοποίησης των πολιτικών επιλογών, το οποίο κατ' επέκταση εγγυάται την κοινωνική συνοχή και ενισχύει το κριτήριο της κοινωνικής αποδοτικότητας.

Λέξεις ευρετηρίου: κοινωνικό δίκτυο, κοινωνική συνοχή, κοινωνικό κεφάλαιο

Εισαγωγή

Στα τέλη του 2008, η παγκόσμια κοινότητα ήρθε αντιμέτωπη με μία από τις χειρότερες χρηματοπιστωτικές κρίσεις της ιστορίας της, η οποία, μολονότι πρωτοπαρουσιάστηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες, εξελίχθηκε στη μεγαλύτερη παγκόσμια μεταπολεμική οικονομική κρίση, αποδεικνύοντας πόσο στενά συνδεδεμένες είναι οι διεθνείς αγορές και οξύνοντας το αίσθημα της αβεβαιότητας σε παγκόσμιο επίπεδο.

1. Νομικός, Επιστημονικός Συνεργάτης, Τομέας Οικονομικών της Υγείας, Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας.
2. Οικονομολόγος, Επιστημονικός Συνεργάτης, Τομέας Οικονομικών της Υγείας, Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας.
3. Καθηγητής, Τομέας Οικονομικών της Υγείας, Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας.

Η επιδείνωση του οικονομικού περιβάλλοντος επέφερε αναταράξεις στις χρηματαγορές, το τραπεζικό σύστημα και τις επιχειρήσεις, ενώ παράλληλα έθεσε σε νέα διάσταση την κοινωνική και οικονομική ζωή των πολιτών, οι οποίοι ήρθαν αντιμέτωποι με αυξημένη εργασιακή ανασφάλεια και υψηλούς δείκτες ανεργίας, καταστάσεις οι οποίες οδήγησαν σε μείωση του εισοδήματός και κατ' επέκταση απώλεια ευημερίας, ενώ βιβλιογραφικά έχει τεκμηριωθεί ότι επιβαρύνουν τους κοινωνικούς κινδύνους (Stuckler et al, 2009, Burchell, 1994, Economou et al, 2009).

Η προκαλούμενη, από την κρίση, διεύρυνση και ενίσχυση των κοινωνικών κινδύνων επιδρά στους μηχανισμούς κοινωνικής προστασίας, τους οποίους θέτει σε δοκιμασία, ενώ αμφισβητείται και η ικανότητα και αντοχή των συστημάτων κοινωνικής προστασίας να εκπληρώσουν την αποστολή τους η οποία συνίσταται στην προστασία της υγείας του πληθυσμού, στην εξασφάλιση εργασιακής απασχόλησης και τη διατήρηση της ικανότητας για εργασία και στη διασφάλιση της ενεργούς συμμετοχής του ατόμου στην οικονομική και κοινωνική ζωή (Dhéret και Zuleeg, 2010).

Το κοινωνικό κράτος, απόρροια του συγκερασμού αφενός των αρχών της ελεύθερης αγοράς και του οικονομικού ανταγωνισμού και αφετέρου της αναγνώρισης βασικών κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων, σε αντίθεση με το παραδοσιακό κρατικό υπόδειγμα, δεν εγγυάται μόνο την προστασία του κεφαλαίου, αλλά αποβλέπει στην επίτευξη κοινωνικής δικαιοσύνης και συνοχής, μέσω της πραγμάτωσης θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων (π.χ. δημόσια υγεία, κοινωνική ασφάλιση, εργασία, προστασία ευπαθών ομάδων κ.ά.) ώστε να νομιμοποιείται η λειτουργία του καπιταλιστικού οργανωτικού σχήματος (Σακελλαρόπουλος, 1999).

Στο σύγχρονο κοινωνικό κράτος, κρίσιμο ζήτημα αποτελεί η συνιστώσα της κοινωνικής συνοχής, δεδομένου ότι οι επιμέρους στόχοι της κοινωνικής ασφάλειας συνδέονται με την ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεγγύης και ισορροπίας ώστε να επιτευχθεί η οικονομική ανάπτυξη σε συνδυασμό με την αναδιανομή του εισοδήματος και η ομαλή κοινωνική συμβίωση μέσα από μηχανισμούς κοινωνικής δικαιοσύνης (ISSA, 2009).

Σε κάθε οικονομική κρίση υπάρχει έντονη η κοινωνική διάσταση καθώς ενδέχεται να υποσκάπτει την κοινωνική συνοχή. Ειδικότερα, παρατηρείται διαφοροποίηση του εύρους και της δυναμικής των επιπτώσεων της κρίσης αναλογικά με τη θέση του ατόμου στην κοινωνική κλιμάκωση με συνέπεια την εμβάθυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, την αύξηση του πληθυσμού σε επιπέδο φτώχειας και την επέκταση του κοινωνικού αποκλεισμού (Marmot and Bell, 2009). Βάσει των παραπάνω, η αναζήτηση μηχανισμών ενίσχυσης της κοινωνικής ισορροπίας θέτει στην προβληματική του διαλόγου την προοπτική της ανάπτυξης των τοπικών κοινωνικών δικτύων ως συνιστώσας της ανάπτυξης της κοινωνικής συνοχής.

Η ένταση των κοινωνικών κινδύνων σε περιόδους οικονομικής κρίσης

Μολονότι δεν υπάρχει συμφωνία για την αιτιολογία και τα συστατικά της οικονο-

μικής κρίσης και ως εκ τούτου οι αντιλήψεις για την υπέρβασή της διαφοροποιούνται ευρέως, ως οικονομική κρίση θα μπορούσε να οριστεί το φαινόμενο εκείνο κατά το οποίο μια ποικιλία καταστάσεων και δραστηριοτήτων οικονομικού χαρακτήρα απωλέσουν αιφνιδίως ένα μεγάλο μέρος της αξίας τους.

Η οικονομική ύφεση προκαλεί δραματικές επιπτώσεις στον παγκόσμιο χάρτη, σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, ενώ οι επιπτώσεις της κρίσης διαφοροποιούνται τόσο σε γεωγραφικό επίπεδο, καθώς οι αναπτυσσόμενες χώρες πλήττονται σε μεγαλύτερο βαθμό από τις αναπτυγμένες, όσο και σε εθνικό επίπεδο, καθώς στο εσωτερικό των χωρών η κρίση προσβάλλει κυρίως τους εργάτες και τα άτομα με χαμηλή εκπαίδευση δημιουργώντας ένα καίριο ζήτημα για την κοινωνική συνοχή με την ενδυνάμωση των κοινωνικών ανισοτήτων (Marmot και Bell, 2009).

Ως εκ τούτου, πλέον της επίδρασης της ύφεσης σε ειδικότερους τομείς της οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής ζωής, ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα αποτελέσματα στην κοινωνική συνοχή, δηλαδή την πολυδιάστατη εκείνη κατάσταση, η οποία καλύπτει μια σειρά διαφορετικών κοινωνικών φαινομένων αλλά περιγράφει κυρίως το σύνολο των δεσμών οι οποίοι χαρακτηρίζουν τους ανθρώπους σε μια κοινωνία στο πλαίσιο της κοινωνικής και πολιτισμικής διαφορετικότητας τους (Friedkin, 2004).

Επίσης, οι αρνητικές επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης και ο σχεδόν μηδενικός ή/και αρνητικός ρυθμός ανάπτυξης συνδέονται στενά με το επίπεδο υγείας τους πληθυσμού. Σε συνθήκες χρηματοδοτικής πίεσης, έχει τεκμηριωθεί ότι οι ευπαθείς ομάδες πλήττονται πρωτίτως και σε μεγαλύτερο βαθμό, καθώς διατρέχουν τον διπλάσιο κίνδυνο πρόωρου θανάτου και αυξημένης νοσηρότητας (Bartley et al, 1997, Blane et al, 1997), ιδιαίτερα μάλιστα άτομα τα οποία ανήκουν σε μειονότητες, οι μετανάστες και οι χρονίως πάσχοντες από ψυχικά ή σωματικά νοσήματα (Power 1994, Wilkinson 1996, van Doorslaer 1997). Επιπρόσθετα, καταγράφονται υψηλά ποσοστά αυτοκτονιών (Studler, 2009) και εκδήλωσης ψυχικών διαταραχών, προβλήματα εθισμού και εξάρτησης από ουσίες ως συνάρτηση της εργασιακής ανασφάλειας και του φόβου απώλειας της εργασίας (Ferrie et al. 2002), της μείωσης του εισοδήματος, της προκαλούμενης απώλειας ευημερίας και της αύξησης του ποσοστού των κοινωνικών ομάδων που οδηγούνται στην φτώχεια ((Marmot and Bell, 2009).

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην υγεία εγείρουν, επίσης, μία ιδιαίτερα σημαντική συνιστώσα, αυτή της βιωσιμότητας των συστημάτων κοινωνικής προστασίας ως παράγοντα διασφάλισης της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής ενότητας, καθώς κάθε οικονομική μεταβολή στην κοινωνία επιφέρει πλήθος προβλημάτων τα οποία εντείνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό και προκαλούν αναταράξεις μεταξύ των κοινωνικών τάξεων. Στην πραγματικότητα μια οικονομική κρίση, όπως η παρούσα, έχει σοβαρές αλλά όχι εντελώς διευκρινισμένες επιπτώσεις στην υγεία σε αντίθεση με τις κυκλικές οικονομικές κρίσεις στη διάρκεια του επιχειρηματικού κύκλου. Παράλληλα, η ανεργία και όχι το ΑΕΠ αποτελεί την πλέον σημαντική παράμετρο η οποία επιδρά δυσμενώς στην κατάσταση υγείας. Η ύπαρξη δικτύου και προγραμμάτων κοινωνικής προστασίας έχει αποδειχθεί ότι συμβάλλει στη συρρίκνωση των κοι-

νωνικών ανισοτήτων και την καθιέρωση ενός κοινωνικού consensus το οποίο συσχετίζεται άμεσα με το επίπεδο υγείας του πληθυσμού (Berkman, 2000).

Η αναζήτηση των κοινωνικών προτιμήσεων και η κρίση του συστήματος κοινωνικής προστασίας

Ανεξάρτητα από τις διαφοροποιήσεις στο ιδεολογικό υπόβαθρο περί αιτιών, συνεπειών και λύσεων της οικονομικής κρίσης, κοινός παρονομαστής στην προβληματική όλων των εταίρων υπήρξε η συνακόλουθα προκαλούμενη κρίση του συστήματος κοινωνικής προστασίας και η αποδιοργάνωση της κοινωνικής συνοχής.

Τα συστήματα κοινωνικής προστασίας γεννιούνται στο Βρετανικό Κοινοβούλιο από τον William Beveridge ο οποίος επισημαίνει ότι η πρόοδος μιας κοινωνίας επέρχεται μέσα από τη διασφάλιση ενός ελαχίστου εισοδήματος (minimum income guarantee) για τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και την καθιέρωση κοινωνικών παροχών οι οποίες διορθώνουν τις αντιφάσεις, τις ανισότητες και τους κινδύνους που προκαλούνται από την ανταγωνιστική ανοικτή οικονομία (Κυριόπουλος, 1993).

Στις χώρες με ανοικτές ανταγωνιστικές οικονομίες, τα συστήματα κοινωνικής προστασίας αναπτύσσονται για την αναπλήρωση του απωλεσθέντος εισοδήματος, με τη μορφή παροχών σε είδος ή σε χρήμα και την προάσπιση του ατόμου έναντι των μειζόνων κοινωνικών κινδύνων, οι οποίοι συχνά έχουν καταστροφικές συνέπειες στο κοινωνικό περιβάλλον και τους οικογενειακούς προϋπολογισμούς.

Εν τούτοις, ανεξαρτήτως της ιδεολογικής, ιστορικής και πολιτικής αφετηρίας τους, τα σύγχρονα συστήματα κοινωνικής προστασίας χαρακτηρίζονται, στο σύνολο σχεδόν των χωρών, ως μικτά (public-private mix), καθώς ως φορείς παροχής υπηρεσιών αναφέρονται το κράτος, η οικογένεια, οι ιδιωτικές κερδοσκοπικές και μη επιχειρήσεις και οι εθελοντικές οργανώσεις.

Κατ' αντίστοιχο τρόπο, η παραγωγή των υπηρεσιών κοινωνικής προστασίας συντελείται με διάφορους εναλλακτικούς τρόπους και την εμπλοκή αλληλοσυμπληρούμενων αγορών. Ενδεικτικά, στην Ελλάδα, οι υπηρεσίες κοινωνικής προστασίας παράγονται συνδυαστικά (α) από το κράτος με τη μορφή μονοπωλίου στις συντάξεις, την κάλυψη της ανεργίας και τις παροχές σε άτομα με ειδικές ανάγκες, (β) από την αγορά η οποία χαρακτηρίζεται από ανταγωνισμό αλλά και την απουσία ρυθμίσεων για την φροντίδα ηλικιωμένων κυρίως και (γ) από τα νοικοκυριά με τη μορφή διμερούς μονοπωλίου για προσωπικές κοινωνικές φροντίδες (Σισσούρας και Αμίτσης, 1999).

Τα μεγάλα και ισχυρά ρήγματα που προκαλεί η ύφεση στο σύστημα της κοινωνικής προστασίας σε συνδυασμό με τη “βιομηχανοποίηση” και την εισαγωγή της “δημοσιονομικής πολιτικής” έδωσαν νέα διάσταση στα παράγωγα της κοινωνικής προστασίας, καθώς το βάρος μεταφέρθηκε από τα νοικοκυριά σε εγχρήματες μορφές κοινωνικής προστασίας και αναδείχθηκε ο κεντρικός ρόλος του κράτους μέσω της φορολογίας.

Οι αυξημένες ανάγκες και η ένταση των μειζόνων κοινωνικών κινδύνων, και κυρίως της ανεργίας, οδηγούν σε συρρίκνωση των κοινωνικών εξόδων εξαιτίας της χρηματοδοτικής εμπλοκής των δημόσιων προϋπολογισμών και της δραματικής μείωσης της αγοραστικής δύναμης των νοικοκυριών. Ως εκ τούτου, η αναζήτηση μεθόδων αναδιάρθρωσης των συστημάτων αυτών και εύρεσης εναλλακτικών βιώσιμων τρόπων παραγωγής κοινωνικής προστασίας καθίσταται αναγκαία, δεδομένου ότι αναμένεται περαιτέρω εμβάθυνση των κοινωνικών κινδύνων.

Μολονότι, ο ρόλος της κοινωνικής πολιτικής έχει ενοχοποιηθεί κατά το παρελθόν και έχει προταθεί ο έλεγχος των κοινωνικών δαπανών με ταυτόχρονη συρρίκνωσή τους και η καθιέρωση αγοράς πλήρους ανταγωνισμού, αδιαμφισβήτητα η κοινωνική προστασία αποτελεί εκέγγυο καθώς είναι συγχρόνως καταναλωτικό και επενδυτικό αγαθό, δεδομένου ότι αφενός ικανοποιεί κοινωνικές ανάγκες του πληθυσμού και αφετέρου βελτιώνει την ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού (Κυριόπουλος, 1995).

Το βασικό πρόβλημα στην κοινωνική πολιτική είναι η έκφραση των προτιμήσεων του κοινωνικού συνόλου, οι οποίες συνήθως διατυπώνονται από ειδικούς και εμπειρογνώμονες που λειτουργούν ως διαμεσολαβητές και μολονότι οφείλουν να λαμβάνουν αποφάσεις κατευθυνόμενοι από το κριτήριο της αριστοποίησης κατά Pareto, δηλαδή της βελτίωσης της θέσης ενός ατόμου μόνο όταν δεν χειροτερεύει η θέση κάποιου άλλου, αδυνατούν να προσδιορίσουν ποιες είναι οι κοινωνικές προτιμήσεις και προτεραιότητες των πολιτών (Feldman and Serrano, 2006).

Οι κοινωνικές επιλογές ενδέχεται να προσδιορίζονται από ειδικότερα οικονομικά κριτήρια, από μεθόδους οικονομικής αξιολόγησης ή σύμφωνα με τους κανόνες της αγοράς, καθώς επίσης και από κριτήρια ισότητας και δικαιοσύνης. Η προβληματική ανάγεται στην ευρύτερη θεωρητική προσέγγιση της αναζήτησης των κοινωνικών επιλογών (social choice theory), ζήτημα με το οποίο ασχολήθηκαν σπουδαίοι αναλυτές, όπως οι Jeremy Bentham, Kenneth Arrow, Vilfredo Pareto, John Rawls, Lionel Robbins καθώς και άλλοι οι οποίοι αναζήτησαν εναλλακτικές και τρόπους προσδιορισμού των κοινωνικών προτιμήσεων με επικρατούσες πρακτικές τους νόμους της αγοράς, την ψηφοφορία και την εμπειρογνωμοσύνη (Feldman and Serrano, 2006).

Σύμφωνα με το θεώρημα του Duncan Black, αν οι προτιμήσεις των ανθρώπων ικανοποιούν μια συγκεκριμένη απαίτηση, η αρχή της πλειοψηφίας παράγει κοινωνικές προτιμήσεις και νομιμοποιεί την ιεράρχησή τους, οι οποίες καθίστανται κατ' αναλόγο τρόπο εύλογες και συμβατές με τις ατομικές προτιμήσεις (Feldman and Serrano, 2006). Ωστόσο, το παραπάνω θεώρημα αδυνατεί να προσφέρει λύσεις και συχνά οδηγεί σε λογικά σφάλματα και επιλογή κοινωνικών προτιμήσεων που δεν παράγουν την αριστοποίηση κατά Pareto σε συνθήκες αγοράς.

Στις αδυναμίες νομιμοποίησης των διαδικασιών προσδιορισμού των προτιμήσεων, όπου ενυπάρχουν μεθοδολογικά ελαττώματα τα οποία συνεπάγονται ασαφή και άστοχα συμπεράσματα αναφέρεται το θεώρημα της μη εφικτότητας του Kenneth Arrow (Arrow, 1950). Το Παράδοξο του Arrow είναι η θεωρία του Αμερικανού οικονομολόγου Kenneth Arrow, σύμφωνα με την οποία η ανάδειξη και ο σχεδιασμός των κοι-

νωνικών ή πολιτικών αποφάσεων δεν δύναται να καθορίζεται από ένα ορισμένο σύνολο λογικών κριτηρίων, ενώ παράγοντες όπως η ασυμμετρία της πληροφόρησης και η ελλιπής πληροφόρηση διαταράσσουν τον σύνδεσμο με την αριστοποίηση (Feldman and Serrano, 2006). Κατά τον Arrow, είναι αδύνατο να “ταυτίζονται” οι ατομικές προτιμήσεις με τις κοινωνικές, καθώς το άτομο ενδέχεται να γνωρίζει τι θέλει σε ατομικό επίπεδο αλλά όχι σε συλλογικό-κοινωνικό. Ως εκ τούτου, η κατ’ αναλογία προς τη συνάρτηση χρησιμότητας του ατόμου και την ατομική καμπύλη αδιαφορίας, συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας και η κοινωνική καμπύλη αδιαφορίας δεν ορίζονται (Arrow, 1951).

Αντίθετοι στη θεωρία του Arrow, οι Amartya Sen και John Rawls τόνισαν την ατομικότητα σε συνάρτηση με όρους δικαίου και ηθικής, και όχι ως αποκλειστικά συνόλου προτιμήσεων. Σύμφωνα με τη θεωρία περί δικαιοσύνης του John Rawls, η κοινωνική συναίνεση επιτυγχάνεται πίσω από ένα πέπλο άγνοιας, όπου τα άτομα δεν γνωρίζουν στοιχεία που μπορεί να τους επηρεάσουν (φύλο, πλούτο, φυλή, χρώμα, θρησκεία, ικανότητες, φυσική ομορφιά), καθώς τα άτομα φοβούμενα για τη δική τους μελλοντική τύχη, επιλέγουν το μέγιστο δυνατό βαθμό ευημερίας, ελευθερίας και εγγυήσεων (κριτήρια *maximin*) (Rawls, 1971). Η κοινωνική δικαιοσύνη του Rawls νοείται ως “ακριβοδικία”, εκδηλώνεται με τη μορφή ενίσχυσης των φτωχότερων μελών της κοινωνίας και θεωρείται ανώτερη της οικονομικής αποτελεσματικότητας (Heywood, 2007).

Τα κοινωνικά δίκτυα ως συνιστώσα κοινωνικής συνοχής στην παρούσα οικονομική συγκυρία

Υπό την πίεση της οικονομικής κρίσης, της περικοπής των κοινωνικών δαπανών και των αυξημένων κοινωνικών κινδύνων, το κράτος και η αγορά κοινωνικών υπηρεσιών δεν είναι σε θέση να ανταποκριθούν επαρκώς στα μείζονα προβλήματα κοινωνικής προστασίας, τα οποία εντείνονται ολοένα και περισσότερο καθώς αμφότερες οι δομές εμφανίζουν στρεβλώσεις, αδυνατούν να υπηρετήσουν τις προτιμήσεις και τις ανάγκες των χρηστών και πάσχουν ως προς το κριτήριο της κοινωνικής αποδοτικότητας.

Τα σύγχρονα συστήματα κοινωνικής προστασίας καλούνται να αξιοποιήσουν τις νέες δυναμικές και να αναπτύξουν στρατηγική και μηχανισμό διαμεσολάβησης που θα αποσκοπεί στην ενίσχυση της θέσης των χρηστών, ώστε να αμβλύνονται οι δομικές στρεβλώσεις, να ενισχυθεί η ακριβής, επαρκής και σύμμετρη πληροφόρηση, η παρεμπόδιση των αποκλεισμών και η παρέμβαση για κατάλληλες υπηρεσίες και πρόσφορες τιμές.

Ζητούμενο της αναμορφωμένης κοινωνικής πολιτικής αποτελεί η στροφή προς το ενταγμένο σε δίκτυα άτομο, η αποκατάσταση της κυριαρχίας των χρηστών των κοινωνικών υπηρεσιών έναντι των γραφειοκρατικών, μονοπωλιακών καταστάσεων των κρατικών υπηρεσιών και των συμπεριφορών της αγοράς, η αποκατάσταση της ισορ-

ροπίας των εμπλεκόμενων μερών και η απαλλαγή από την ασφυκτική επικυριαρχία της πλευράς της προσφοράς.

Το δίκτυο αποτελεί ειδικότερη κοινωνική δομή η οποία αποτελείται από πομπούς (άτομα ή οργανώσεις), συνδεδεμένους με δεσμούς όπως κοινές αξίες, οράματα, ιδέες, οικονομικές σχέσεις, κοινά ενδιαφέροντα και άλλα. Ως κοινωνικά δίκτυα, νοούνται “τα πολυδιάστατα συστήματα επικοινωνίας και διαμόρφωσης της ανθρώπινης πρακτικής και της κοινωνικής ταυτότητας” (Χιούρης, 2004) διαμέσου των οποίων τα άτομα και τα νοικοκυριά διατηρούν την κοινωνική τους ταυτότητα, λαμβάνουν ηθική, συναισθηματική και υλική υποστήριξη, συμμετέχουν σε υπηρεσίες και έχουν πρόσβαση στις πληροφορίες και τις κοινωνικές επαφές (Walker et al, 1999) (Berkman and Glass, 2000, Breeze et al., 2001). Σκοπός της λειτουργίας των κοινωνικών δικτύων αποτελεί η ευρύτερη κοινωνική στήριξη των ατόμων και η ενδυνάμωση της κοινωνικής ταυτότητας των μελών του δικτύου ώστε να ενισχυθεί και να ισχυροποιηθεί η θέση των χρηστών (Παπάνης και συν, 2007).

Τα κοινωνικά δίκτυα αποτελούν ομοειδή μορφώματα, εντασσόμενα στην ευρύτερη κατηγορία (κατηγορία γένους) του κοινωνικού κεφαλαίου (Putnam, 1995, 2000), το οποίο αποτελεί σύνολο πόρων, πραγματικών ή/και συμβολικών, οι οποίοι συνδέονται με πολλαπλά δίκτυα, διατηρούνται στο χρόνο και συσχετίζονται με θεσμοθετημένες σχέσεις αμοιβαίας αποδοχής και αναγνώρισης (Bourdieu, 1986).

Η επιρροή των κοινωνικών δικτύων σε ειδικότερους τομείς της ζωής του ατόμου όπως η επαγγελματική αποκατάσταση (Montgomery, 1991), η εκπαίδευση (Coleman et al, 1966), η κατανάλωση (Abel, 1990), η ανεργία (Akerlof, 1980) αποδεικνύεται από μελέτες οι οποίες τεκμηριώνουν το βαθμό επίδρασης των δικτύων στη λήψη των αποφάσεων και τη συμπεριφορά του ατόμου. Η ένταξη σε μία ειδικότερη κανονικότητα και η πρόσβαση σε εξειδικευμένη πληροφορία αποτελούν τα ειδοποιά εκείνα στοιχεία των μετόχων σε κοινωνικά δίκτυα (Bertrand et al, 2000).

Το κοινωνικό κεφάλαιο συνίσταται στη διαδικασία εκείνη η οποία αφορά πολίτες, ανεξαρτήτως ειδικότερων χαρακτηριστικών τους, οι οποίοι συνδέονται κοινωνικά και δημιουργούν δίκτυα και ενώσεις με υψηλό βαθμό εμπιστοσύνης, αμοιβαιότητας και κοινά αποδεκτούς κανόνες, με κοινές αξίες και κοινά κριτήρια αποφάσεων με στόχο το γενικότερο συμφέρον, το οποίο αποδίδει θετικά αποτελέσματα στην ευρύτερη οικονομική και κοινωνική κλίμακα (Coleman, 1988, Sabatini, 2008). Σύμφωνα, μάλιστα, με έρευνες η κοινωνική δικτύωση αποτελεί συνιστώσα ευρύτερων οικονομικών και κοινωνικών παραγόντων εξισορρόπησης της κοινωνικής συνοχής, όπως η εργασία (Granovetter, 1985), οι διαπροσωπικές σχέσεις, η συναισθηματική υποστήριξη και έχει καθιερωθεί ως άτυπος μηχανισμός αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού και κοινωνικής δράσης του ατόμου.

Επιπρόσθετα, το κοινωνικό κεφάλαιο και τα κοινωνικά δίκτυα αποτελούν συνδετικό κρίκο καθώς δημιουργούν “κάθετες και οριζόντιες συνδεσιμότητες” του τοπικού με το γενικό και θέτουν σε νέα διάσταση την άτυπη κοινωνική διακυβέρνηση με την κρατική εξουσία (Warner et al., 1999), ενισχύοντας τον κοινωνικό διάλογο και εν-

δυναμώνοντας την παρέμβαση της κοινωνίας στη λήψη των αποφάσεων με προσανατολισμό την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής με μέτρα κοινωνικής πολιτικής. Η πολυδιάστατη φύση του κοινωνικού κεφαλαίου και κατ' επέκταση των δομικών του στοιχείων, των κοινωνικών δικτύων δηλαδή (Sabatini, 2008) επιτρέπει τη διεξαγωγή κοινωνικού διαλόγου και τη συνεργασία μεταξύ φορέων που δεν θα είχαν την ευκαιρία διαβούλευσης και ως εκ τούτου παρέχεται ιδεολογική νομιμοποίηση της κοινωνικής πολιτικής (Brown and Ashman, 1996).

Συζήτηση

Η παρούσα κρίση δεν αποτελεί μόνο χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση, αλλά παρουσιάζει και σημαντική κοινωνική διάσταση. Η κοινωνική προστασία και η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής αναγνωρίζονται ως μέρος της απάντησης για την εκτόνωση της ύφεσης και τη στήριξη της αναπτυξιακής πολιτικής και της οικονομικής ανάκαμψης.

Ως εκ τούτου, ζητούμενο της εθνικής πολιτικής υπό την πίεση της χρηματοπιστωτικής ύφεσης είναι η αναζήτηση νέων στρατηγικών και εναλλακτικών τρόπων παραγωγής κοινωνικής προστασίας, οι οποίοι μεγιστοποιούν την οικονομική και κοινωνική αποδοτικότητα με κριτήρια διανεμητικής δικαιοσύνης, εισαγωγή κατάλληλων ρυθμίσεων και κρατικών παρεμβάσεων και αναζήτηση της ισορροπίας μεταξύ ενός ατελούς κράτους και ατελών αγορών.

Δεδομένου ότι, η ευημερία και η κοινωνική συνοχή δεν αποτελούν αποκλειστικά χρηματικό ζήτημα και δεν εξασφαλίζονται μόνο μέσω μεταβιβάσεων σε χρήμα –πολιτική η οποία καθίσταται ακόμη δυσκολότερη στην εφαρμογή της λόγω δημοσιονομικής στενότητας– είναι κρίσιμη η εφαρμογή εναλλακτικών τρόπων παραγωγής κοινωνικής προστασίας (Rose, 1989). Τέτοιοι φορείς είναι τα κοινωνικά δίκτυα τα οποία χαρακτηρίζονται από ευελιξία και αμεσότητα, διαθέτουν μηχανισμούς άμεσης προσαρμογής στις εξελίξεις και τα σύγχρονα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα ενώ δύναται να αποτελούν, σε συνδυασμό με το κράτος, την αγορά και τα νοικοκυριά, φορείς παραγωγής και κατανάλωσης κοινωνικής προστασίας (Litwak, 1985).

Η αδυναμία έκφρασης των ατομικών προτιμήσεων και ως εκ τούτου η «προτεραιοποίησή» τους σε ένα ενιαίο κοινωνικό σχέδιο, η αβεβαιότητα η οποία κυριαρχεί στην ανάδειξη των κοινωνικών προτιμήσεων και η αμφισβήτηση για την υιοθέτηση του άριστου αποτελέσματος, αποτελούν ειδικότερα ζητήματα τα οποία δύναται να αντιμετωπιστούν μέσω της θεμελίωσης, ανάπτυξης και ενίσχυσης των κοινωνικών δικτύων.

Η αποκατάσταση της ισορροπίας μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών με την απαλλαγή από την ασφυκτική επικυριαρχία της πλευράς της προσφοράς και τη δυνατότητα για προσδιορισμό των προτιμήσεων των μελών ενός κοινωνικού δικτύου, αποφέρει σημαντικά οφέλη στην έκφραση και αξιολόγηση των εισροών και των εκροών και προσφέρει στην ενίσχυση της κοινωνικής αποδοτικότητας και κατ' επέκταση στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής.

Η λειτουργία των κοινωνικών δικτύων ως φορέων διαμεσολάβησης επικαλύπτει την αδυναμία του κράτους να παρέχει ακριβή, επαρκή και σύμμετρη πληροφόρηση στα άτομα και ως διορθωτικού μηχανισμού για την αποκατάσταση των γραφειοκρατικών μονοπωλιακών καταστάσεων των κρατικών υπηρεσιών και των μονοπωλιακών συμπεριφορών της αγοράς, ισχυροποιεί τη θέση των πολιτών, επαναφέρει το άτομο στη θετική κοινωνική δράση και εγγυάται την ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής.

Συμπέρασμα

Δεδομένης της οικονομικής στενότητας και των περικοπών στις κοινωνικές παροχές, ο ρόλος των κοινωνικών δικτύων αναδεικνύεται πολύτιμος ως προς τη ρύθμιση και ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής και ευημερίας, ώστε τα δίκτυα αυτά να λειτουργήσουν ως αντίβαρο των αδυναμιών και αντιστάθμιση των ελλείψεων του κοινωνικού κράτους και των μονοπωλιακών μηχανισμών της αγοράς.

Βιβλιογραφία

- Abel A., (1990). Asset Prices under Habit Formation and Catching up with the Joneses, *American Economic Review*, LXXX, 38-42.
- Akerlof G.A., (1980). A Theory of Social Custom of Which Unemployment May Be One Consequence, *Quarterly Journal of Economics*, XCV, 749-775.
- Arrow K., (1950). A Difficulty in the Concept of Social Welfare, *The Journal of Political Economy*, Vol.58, n.4, pp 328-346.
- Arrow, K., (1951). *Social Choice and Individual Values*. New York: Wiley.
- Bartley M. et al. (1997). Health and the Life Course: why Safety Nets Matter, *British Medical Journal*, 314: 1194-1196.
- Berkman LF, Glass T. (2000). Social integration, social networks, social support and health, στο Berkman LF, Kawachi I., (επιμ.), *Social Epidemiology*, New York, Oxford University Press, 137-173.
- Bertrand M., Luttmer E. and Mullainathan S (2000). Network Effects and Welfare Cultures, *The Quarterly Journal of Economics*, MIT Press, vol. 115(3), pages 1019-1055.
- Blane, D., et al. (1997). Disease Etiology and Materialistic Explanations of Socioeconomic Mortality Differentials, *European Journal of Public Health*, 7:385-391.
- Breeze E., Grundy C., Fletcher A. et al, (2001). *Inequalities in Quality of Life among People Aged 75 years and over in Great Britain*. Sheffield: ESRC Growing Older Programme, Research Findings1.
- Bourdieu P., (1986). The Forms of Capital. στο Richardson, J.G. (επιμ.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood Press, New York, pp. 241-258.

- Brown LD, Ashman D., (1996). Participation, Social Capital and Intersectoral Problem Solving, African and Asian Cases, *World Development*, 24(6), 1467-79.
- Burchell B., (1994). The Effects of Labour Market Position, Job Insecurity and Unemployment on Psychological Health στο Gallie D. et al., *Social Change and the Experience of Unemployment*, Oxford, Oxford University Press.
- Coleman J.S., (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital, *American Journal of Sociology*, 94 (Suppl.), S95-S120.
- Coleman J.S., et al., (1966). *Equality of Educational Opportunity*, Washington, DC: Government Printing Office.
- Dhéret C., Zuleeg F., (2010). *Impact of the economic crisis: greater income equality but less well-being?*, European Policy Centre. Διαθέσιμο στο <http://www.epc.eu/documents/uploads/pub1113impactoftheeconomiccrisis.pdf>
- Economou A., Nikolaou A., Theodossiou I., (2007). *Are recessions harmful to health after all?*, Evidence from the European Union. Centre for European Labour Market Research. Διαθέσιμο στο <http://auraserv.abdn.ac.uk:9080/aura/bitstream/2164/129/1/ISSN+0143-07-18.pdf>. Ανακτήθηκε την 10/10/2009.
- Feldman, A. and Serrano, R., (2006). *Welfare Economics and Social Choice Theory*, Springer, New York.
- Ferrie JE, Shipley M, Stansfeld S, Marmot MG., (2002). Effects of chronic job insecurity and change in job security on self reported health, minor psychiatric morbidity, physiological measures and health related behaviours in British civil servants: the Whitehall II Study, *Journal of Epidemiology & Community Health*, 56: 450-4.
- Friedkin N., (2004). Social Cohesion, *Annual Review of Sociology*, 30; 409-25.
- Granovetter M.S., (1973). The Strength of Weak Ties, *The American Journal of Sociology*, 78, no 6, 1360-1380.
- Heywood, A., (2007). *Πολιτικές Ιδεολογίες*, Επίκεντρο, σ. 131-132.
- International Social Security Association (2009). *ISSA Survey: Social security responses to the financial crisis*, <http://www.issa.int/News-Events/News2/ISSA-Survey-Social-security-responses-to-the-financial-crisis>.
- Litwak, E., (1985). *Helping the Elderly: The Complementary Roles of Informal Networks and Formal Systems*, New York, Guilford Press.
- Marmot M., Bell R., (2009). How the Financial Crisis Affect Health?, *British Medical Journal*, 338: 858-860.
- Montgomery J. D., (1991). Social Networks and Labor-Market Outcomes: Toward an economic analysis, *American Economic Review*, LXXXI (1991), 1408-1418.
- Power C., (1994). Health and Social Inequality in Europe, *British Medical Journal*, 309:1153-1160.
- Putnam R.D., (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital, *Journal of Democracy*, 6, 1, 65-78.
- Putnam, R.D., (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York.

- Rawls, J. (2001). *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, Εκδόσεις Πόλις, (πρώτη έκδοση 1971).
- Sabatini F., (2008). Social Capital as Social Networks: a New Framework for Measurement and an empirical analysis of its determinants and consequences, *Journal of Socio-Economics*, Volume 38, Issue 3, June 2009, Pages 429-442.
- Rose R. (1989). Welfare: The Public/Private Mix, στο Kamerman S. and A. Kahn, *Privatization and the Welfare State*, Princeton University Press.
- Stuckler D., Basu S., Suhrcke M., Coutts A., McKee M., (2009). The Public Health Effect of Economic Crisis and Alternative Policy Responses in Europe: an empirical analysis, *Lancet*, 374: 315-23.
- Warner M., (1999). Social Capital Construction and the Role of the Local State", *Rural Sociology*, 64 (3), 373-393.
- Warner M., Hinrichs C., Schneyer J., Joyce L. (1999). Organizing Communities to Sustain Rural Landscapes: Lessons from New York, *Journal of the Community Development Society*, 30 (2), 178-195.
- Wilkinson, RG. (1996). *Unhealthy Societies: the Affliction of Inequality*, London Routledge.
- Κυριόπουλος Γ. και Σκουτέλης Γ. (1993). 50 Χρόνια από την Έκθεση Beveridge, *Ιατρικό Βήμα*, 33:15-22.
- Παπάνης Ε., Ρουμελιώτου Μ., Γιαβρίμη Π. (2007). Κοινωνικό Κεφάλαιο και Κοινωνικά Δίκτυα, *Θέματα Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης*, Μυτιλήνη.
- Σακελλαρόπουλος Θ., (1999). Αναζητώντας το Νέο Κοινωνικό Κράτος, στο Σακελλαρόπουλος Θ. (επιμ.), *Η Μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους*, Εκδόσεις Κριτική, Τόμος Α'.
- Σισσούρας Α. και Αμίσης Γ. (1999). Το Κοινωνικό Δίκτυο Ασφαλείας και οι Μηχανισμοί Εφαρμογής του στο Ελληνικό Σύστημα Κοινωνικής προστασίας, στο Σακελλαρόπουλος Θ. (επιμ.), *Η Μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους*, Εκδόσεις Κριτική, Τόμος Α'.
- Χτούρης, Σ. (2004). *Ορθολογικά Συμβολικά Δίκτυα. Global States και Εθνικά Χόμπι*, Εκδόσεις Νήσος.